

- **Три имена:** Здравко Пламенов Иванов
- **Клас:** 11
- **Училище:** СМГ „Паисий Хилендарски”
- **Град:** София
- **Преподавател:** Веселин Златилов
- **Език:** хърватски
- **Тема:** Историческо развитие на вокалната система в хърватския език

1. Характеристика на хърватския език

Хърватският език (самоименно: *hrvatski*) е от западния клон на южнославянските езици. Говори се от около 5 546 590 души главно в Хърватия (3 980 000, 2001 г.), където е и официален език, и Босна и Херцеговина (469 000, 2004 г.), както и в САЩ, Австрия, Сърбия, Унгария и други държави. Съвременният хърватски език се състои от три основни диалекта – *чакавски*, *кайкавски* и *щокавски*, от които най-разпространен е последният (фиг. 1). Върху него е основан и съвременният книжовен хърватски език. На територията на Хърватия се използват както латиница, така и кирилица. Системата от гласни в книжовния език е сведена до шест фонемни – /i/, /e/, /a/, /o/, /u/ и /je/. Фонемата /r̩/, играеща ролята на гласна при отсъствие на друга гласна в сричката (*krv*), се нарича *сричковторно r*. Има и несричковторно *r*, например в думата *rijeka* (табл. 1 и 2).

(фиг. 1)

Фонемни	b	p	d	t	g	k	c	č	ć	č	ć	f	z	s	ž	š
Латиница	b	p	d	t	g	k	c	dž	č	đ	ć	f	z	s	ž	š
	В	Р	Д	Т	Г	К	С	ДЖ	Ч	Ђ	Ћ	Ф	З	С	Ж	Ш
Кирилица	б	п	д	т	г	к	ц	џ	ч	ђ	ћ	ф	з	с	ж	ш
	Б	П	Д	Т	Г	К	Ц	Џ	Ч	Ђ	Ћ	Ф	З	С	Ж	Ш

(табл. 1)

Фонемни	h	v	l	l̩	j	m	n	ń	r	i	e	a	o	u	je	r̩
Латиница	h	v	l	lj	j	m	n	nj	r	i	e	a	o	u	ije	r
	H	V	L	LJ	J	M	N	NJ	R	I	E	A	O	U	IJE	R
Кирилица	х	в	л	љ	ј	м	н	њ	р	и	е	а	о	у	ије	р̩
	Х	В	Л	Љ	Ј	М	Н	Њ	Р	И	Е	А	О	У	ИЈЕ	Р̩

(табл. 2)

2. Развой и рефлексии на еровите гласни в хърватски. Непостоянно /a/

Гласните /ъ/ (мек ер) и /ѣ/ (твърд ер), наричани още *полугласни*, са изключително кратки и непълноценни. В развитието си те изпадат или преминават (рефлектират) в друга гласна. Първото се нарича *редукция*, а второто – *вокализация*. *Рефлекс* (застъпник) се нарича наследникът на звук от по-стари времена. *Слаби* (изпадащи) са еровете в края на думата и предхождащите сричка със силен ер или друга гласна. *Силни* (вокализирани) са еровете под ударение и предхождащите сричка със слаб ер. Най-напред са изпаднали еровете в края на думата, а на следващ етап се вокализират и редуцират ерове и на други позиции. Примери (силните ерове са отбелязани с *◌̣*): ***ѣма** > **tma*; ***ѣмѣнъ** > **tman*; ***ѣмьна** > *tamna*; ***ѣмьница** > *tamnica*; ***starѣсъ** > *starac*; ***starьса** > *starca*; ***sѣнъ** > *san*; ***съна** > *sna*; ***дѣнъ** > *dan*; ***дѣна** > *dna* (думата съществува, но е с друго значение); ***лѣжь** > *laž*; ***лѣжи** > **lži* и други.

Закономерни промяна и изпадане на еровете, каквито се наблюдават в примерите по-горе, не съответстват на действителността в хърватския език. Изпадане на слабите ерове се е случило последователно и закономерно само в края на думата. В останалите случаи то не е последователно проведено, особено там, където изпадането на ера би предизвикало трудно за изговор струпване на съгласни, или там, където правилната промяна на ер би променила корена на думата (например *dana*, *dna* < ***дѣна**). В първия случай се вокализира дори и слаб ер (например *daska* < ***дъска**, *magla* < ***мъгла**, *staklo* < ***стъкло**). Във втория случай се използва аналогия, т.е. форма с правилен рефлекс на силен ер в корена на думата влияе върху формите, в които същият ер е в слабо положение. Аналогия често се използва по фонетични причини (например *laž*, *laži* < ***лѣжь**, ***лѣжи** вместо *laž*, *lži*).

Вокализиран ер в корена, слаб или силен, се държи като пълноценна гласна /a/. Ерът на границата между корен и наставка пък винаги се променя в /a/, когато е силен, и винаги отпада, когато е слаб. Благодарение на това явление се появява разлика между някои форми на съществителни, прилагателни и местоимения, които някога са имали ер. Гласна /a/, получена от рефлекс на ер, която се запазва в едни форми на думата и изчезва в други, се нарича *непостоянно a*. То се появява доста често на мястото на т.нар. *вторичен ер*. Вторичен ер (отбелязан с *◌̣*) се появява след отпадането на финалния ер, като така се е получило трудно за изговаряне струпване на съгласни. Примери: *sedam* (***sedмь** > **sedm* > **sedəm* > *sedam*), *osam* (***osмь** > **osm* > **osəm* > *osam*), *vjetar* (***vѣтръ** > **vѣtr* > **vѣtər* > *vjetar*), *dobar* (***dobръ** > **dobr* > **dobər* > *dobar*), *mrtav* (***mр̣твъ** > **mр̣tv* > **mр̣təv* > *mrtav*), *oganj* (***ogнъ** > **ogñ* > **ogəñ* > *ogañ*), но *kost*, *gost*, *grozd*, *mladost*. В чуждици може да има и други финални струпвания на съгласни, между които няма непостоянно /a/ (*lift*, *boks*, *klijent*, *mart*), но има и примери, в които се появява, създавайки дублетни форми (например *dijalekt/dijalekat*; *talent/talenat*; *koncert/koncerat*).

3. Развой и рефлексии на сричкотворните плавни съгласни и носовите гласни в хърватски

В повечето хърватски диалекти и най-вече щокавските сричкотворното /ṛ/ се е запазило до днешни дни (*drvo*, *srce*, *krst*). Сричкотворното /ḷ/ от началото на 14. век в повечето хърватски говори се променя в /u/ (*vuk*, *vuna*, *sunce*). Все пак в отделни говори и в топоними са се развили и съхранили съчетанията *l* + гласна и гласна + *l*.

Носовите гласни в хърватския относително рано губят своята носовост, като /ɔ̃/ (задна или голяма носовка) преминава в /u/ (*kuća*, *guska*), докато /ɛ̃/ (предна или малка носовка) преминава в /e/ (*pet*, *meso*).

4. Развой и рефлексии на ятовата гласна в хърватски

В зависимост от рефлексите на ятовата гласна хърватските говори се делят на *икавски* (в които Ъ > i), *екавски* (в които Ъ > e), *икавско-екавски* (в които Ъ > i или e) и *йекавски* (в които Ъ > ije или je). В икавско-екавските говори важна роля изиграват аналогията, подобно на еровете, и фонетичните условия. Най-сложен развой ятовата гласна претърпява в йекавските щокавски говори, станали основа на съвременния хърватски книжовен език. Рефлексите ѝ в йекавските говори зависели от дължината на сричката. В съвременния хърватски език по правило на дълъг ят отговаря дифтонга *ije*, а на кратък ят – монофтонга *je*. Примери: *bijel, blijed, brijeg, mlijeko, snijeg, vrijedan; djeca, djed, mjera, mjesto, vjera*. Това правило има някои ограничения, има и изключения. В съвременния хърватски език сричките с ятов застъпник се разпознават по промяната му в различни граматични форми на думата или в сродни думи. Възможните промени са *ije/je, ije/e, ije/i, ije/Ø, je/i, je/ije, e/ije, e/je* и *i/ije* в зависимост от дължината на сричката. Освен съвременния рефлекс на ята те частично обхващат и постепените исторически промени, свързани с промяната на дължината на коренната сричка (*leći – lijegati, liti – lijevati, umrijeti – umrem*). За разлика от сричките с ятов рефлекс тези с изначално /ije/ остават неизменяеми (*brijem, mijem, kutije, zmiје, nijedan, bijenale, orijent*).

5. Сравнение с развой на праславянските гласни в българския език

В българския език се наблюдават преходите Ъ > ъ (*сън, мъх*) и Ъ > е (*ден, старец, венец, силен*) на силните ерове и отпадане на слабите. За сричкотворните /r/ и /l/, които са развили съпътстваща гласна ъ, е характерна т.нар. количествено-позиционна зависимост (*врѣх – върхове, мѣла – мѣкнах*). Възможно е той да бъде както пред, така и след плавния съгласен звук, тъй като ъ не може да стои пред повече от две съгласни. Ятовата гласна под ударение рефлектира по два начина в зависимост от околните фонемни и ударението: пред сричка със задна гласна и в края на думата Ъ > 'а, докато пред сричка с предна гласна или в неударена позиция Ъ > е (*бял-бѣли-белотѣ, цвят-цвѣте-цветовѣ, вѣра-вѣрен, хляб-хлѣбче-хлѣбѣр, сняг-снѣжен-снежѣц, голѣм-голѣми-голѣминѣ*). В съвременния книжовен български език и повечето диалекти съвременните застъпници на носовите гласни са ъ за голямата носовка Ж (*рѣка, зѣб, дѣб*) и е за малката носовка А (*грѣда, пет*).

Библиография:

1. *Težak, St., St. Babić. Gramatika hrvatskoga jezika. Školska knjiga, Zagreb, 2016.*
2. <http://vetarsabalkana.com/d/513918/d/hrvatska-gramatika.pdf> (срп. 10, 602 – 609), 07.04.2018 г.
3. <http://shu.bg/tadmin/upload/storage/734.pdf> (срп. 39, 44 – 47, 50 – 51), 07.04.2018 г.
4. <https://bg.wikibooks.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D1%82%D0%B2%D1%85%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8>, 07.04.2018 г.
5. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B2%D1%85%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8>, 07.04.2018 г.
6. <https://www.ethnologue.com/language/hrv>, 07.04.2018 г.
7. https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_jezik, 07.04.2018 г.
8. https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_abeceda, 07.04.2018 г.
9. https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tokavsko_narje%C4%8Dje, 07.04.2018 г.